

A mesék és nóták nyomában

Beszélgetés Bite apóval

Egy enyhe téli nap délelőttjén nekivágtam Sztára Torinának, mert már sokat hallottam a nagy időt megért, mesélőkedvű Bite apóról. Jó másfél órás gyaloglás után be is kopogtattam a kis parasztház ajtaján. A ház lakói szívesen fogadtak, mikor megtudták, hogy apóhoz jöttem. Bevezettek hozzá, mert apó a másik szobában tanyázik. Május óta ágyba kényszerült, nem bírta a lábára állni. Ő, aki mázsás terheket cipelt valaha, most még azt a pár kilós, összeaszott, csont-bőr testét sem bírja vonszolni. Nehéz érzés fogja el az embert, mikor látja azt az összetöprödött, lesoványodott, megvakult, az élethez mégis tíz körömmel ragaszkodó testet ott az ágyban, amint egymásután dalolja nekem a szebbnél-szebb nótákat. Legszívesebben »Rúza Sándor«-ról énekelt. Első látogatásom után többször felkerestem, de a »Rúza Sándor«-ról szóló dalok állandóan visszatértek, s úgy örült neki apó, hogy én is szívesen hallgatom. Hányszor megkérdezte kerem után tapogatózva: »Teccik-e kisasszonkám, vagy minek tisztójjem?« »Danojjak-e még?« Biztatásomra azután szinte ömlöttek ajkáról egymás után vegyes összevisszaságban népdalok, mődalok, betyár-balladák, magacsinálta, saját magát és már rég meghalt párját kifigurázó nóták.

Legszívesebben a következőt énekelte:

»Hej, kocsmárosné, kijé ez a pejló idekőtvé?«
»Rúza Sándor ennek a gazdája
Most gyűtt ide, nincsen fél órája!«
»Kocsmárosné mondja meg:
Vagy gyűjjön ki, vagy aggya meg magát!«
»Ki se jön, meg se agya magát,
Kinek teccik, vigye el a lovát!
Ki se jön, meg se agya magát,
Kinek teccik, vigye el lovát!«
»A lovát nem adom
Csak az iszákomat sajnálom,
Az iszákomon van egy zsebem,
Abba fekszik kilencszáz forintom.
Vót egy lovam, attam érte száz forintot,
Átugranám véle most is ezt a házat.«
Rúza Sándor ugrik is mán, etűnt,
Mint a sőrő falevél az ág közt.
Fekete föld termi a jó búzát,
Sőrő erdő neveli a betyárt.
Sőrő erdő, sőmlyén a közepe,
Rúza Sándor most is alszik benne.

Mikor megtudta Bite apó, hogy lejegyzem a dalait, a lelkekre kötötte, az alább következőt pontosan írjam le, mert ezt ő költötte. Ime:

Nincsen pénzem, de majd lesz,
Ha kispiacon vásár lesz
Eladom a keselylábú lovamat,
Ej, de kimúlatom magamat!

Bite bácsi eladta a szamarát,
Még az éjjel kimúlatta magát,
Tentás Panna mén utána jajgatva:
»Hun a szamár ára vén akasztó?«

»Kocsmárosné, hozzon egy kis pálinkát,
Tentás Panna csillapícsa haragját!«
»Kocsmárosné, hozzon egy kis pálinkát,
Tentás Panna csillapícsa haragját!«

»Nem kő nekem sem pálinka sem bora,
Csak a szamár ára, vén akasztófa.
Nem kő nekem sem pálinka sem bora,
Csak a szamár ára, vén akasztófa.«

Eladó a Bite bácsi tanyája,
Hát a főgye ki van-e mán táblázza?
Sejem szoknyát visel a felesége,
Az állomnak terem az egész főgye.

De nem bírja már apó sem a sok dalolást, elfogja a köhögés. Jól megrázza a kis öreg embert, csak úgy fuldokol bele. Mikor megnyugszik, bocsánatot kér: »A 98-at ligálom, nem csuda ez a köhögés, leteszi az embert a nagy üdő. Nem élek mindig mint Ciceló, pedig túlhás sem vótam soha. Nem látott engem senki betegen! Ötvenhét aratást levegeztem én, tizenhat esztendeig részes vótam, bandagazda vótam tíz kaszával, de soha beteg nem vótam.«

Ezután inkább a csendes beszélgetésre térünk át. Egy-egy mozaikot kap ki életéből, közben, ha eszébe jut, ismét nótába fog. Csapong a fantáziája. Ho! itt, hol ott köt ki. Beszél például arról, hogy amikor ő kisgyerek volt, »Szabadka még nem vót úgy kicsiszolla. Mindenütt csak kis házak vótak. A házak vert falbul, fődbül vótak, nádtetejesek, még tapasztot sem töttek rájuk, egy ház sem vót emeletes Szabadkába. A városháza is egy kis nádtetejes vót, ott, ahun most is van. A házak alatt vótak a piacok, a városháza mögött esett a korpapiac. Nemcsak korpát, hanem mindent árútak ott. A gabonapiac kint a villanyállomásnak vót, a bajai temető mögött. Fa, szalmapiac a zentai temető körül vót, itt tűzifa, szár, gabona meg ki tudja, mi kerút ki. A zombori temetőn túl vót a disznópiac, lúpiac, vásár. Falaszter, téglá nem vót lerakka. Sár akkora vót, hogy akadoztak el a kocsik. Máma szebb egy falu, mint Szabadka vót abba az üdőbe. Pedig Szabadka törvénszéki város lett vóna. Mer három nagy város vót akkor, Pest kényessége, Szöged városnak pénzessége, Szabadkának bora vót híres. Ha Szabadkán a rabot elítélték, akkor kérdezték, hogy akar-e fejebbezni, ment az ügy Szöged városába akkor, mer annak vót kúrijája. Palicson sem vót semmi, csak a kiskocsmá. A nádas, az vót Szabadkáig, egy ház se vót útközbe. Ha az

asszonyok be akartak mönni, összeszedelőcködtek öten-hatan, úgy mentek botokkal. A szögedi kapu még nem vót meg, de a vasút, a má' igön. Fakapu vót ott akkor, egy ör nyitta, csukta, hogy a vonat el ne üsse a kocsikat.

A nép más vót akkor, mint most. Most civizáltabb a nép, többet tud egy tizenhatéves gyermek, mint akkor egy ötvenéves asszony. Nem vótak szögény oskolás gyerekök, kevés vót, ha vót. A többi, az mind nagyúri nemzetből való vót. Mer akkor még iltek és virágzottak a nömösök. A nömösnek va'aha nem vót törvénye, nem vót bírója. Ha evitte a szép tehenet, mehettél, csak jól elvert. Ilyen nömös vót Vojnics Lukács Moravicán. Nem vót olyan bérös, akit meg nem vert, de azután egy pengőt adott neki. Eccer beszegődött hozzá egy bérös, aki szögin nömös vót. De nömös vót. Azt mán a Vojnics Lukács nem tutta. Mongyák a bérösnek a többiek, hogy hónap megveri az úr. Dehogy — mongya az — hisz dógozok! Másnap ki akarta tróbálni az urat. Mikor az arra járt, kiállt a barazdából, ráült a csoroszlyára, éneköt. Az úr rávágott. A bérös meg fővette a botot, add ki az úrnak, kergette. A többi fét. Este, mikor kieresztettek, megetettek, az úr kiüzent, az új bérös mennyen be.

Bornyúszájú üngöt hurcoltak akkor, egy járomszöget dugott be az üngbe a bérös, alul bekötötte az ujját, bemönt. Az ajtót beriglizte. Az úrnak pisztoly vót az asztalon. Most? Egyönknek meg kő halni — mongya a bérös. A járomszöget ki a kezeszára mellől. »Ha kegyed nemes, én is az vagyok!« A sárga bilét a gyatyamadzagon vót, megmutatta: »Ime, én is nemes vagyok!« Tizenöt esztöndeig ott szögált aztán, sose verte meg az úr.«

De a nők is ki voltak szolgáltatva nekik. Ennek bizonyítására rögtön el is éneкли Bite bácsi a következő nótát, ami balladának is beillének.

Kint a pusztán szántok-vettek,
Kezem-lábom fázik,
Pedig vé'ém az uraság vígadóba játszik.
Becsületem feláldoztam,
De én ezért nem átkozlak.
Miér is átkoználak?
Hisz az a pénz patikára az anyámnak kellett.
Bimbó voltam, leszakasztott az uraság,
Úgy eldobott, mint valami elhervadt virágot.
Az én nevem penészvirág,
Ujjal mutat rám a világ.
Sírok, ahol nem látnak,
Kövel dobnak, karjaimba zárlak.«

Gyermekkorában ő is játszott, mint a többi gyermek. Télen »korcsilya vót lólábszárbul, szög vót egy fába, azzal a lábunk között hajtottuk a korcsilyát.« Az iskolába is eljártak, de sokszor kerültek mellé is, különösen tavaszi időben. Nem fült a foguk a kis katekizmushoz, bibliához, nagy katekizmushoz. De rendes időben beállították azért haza enni. Arra a kérdésre, hogy miket ettek annak idején a szegényebb házakban, Bite apó elmondja, hogy télen savanyú káposztát olajjal, sült tököt, sült céklát, sült krumplit, szalonnát. Abban az időben — mondja — nem sütötték ki a hájat zsírnak, hanem a szelemenbe, pajtába akasztották, s azzal kenték a fatengelyes kocsikat. »Bútbe repceolajt, sárgarépát, vajt ettek. Mert nagyon szögin ház vót, ahun nem vót tehen, három-négy liter vajt köpütek mindig. Cibere is vót a kuckóban, savanya, kor-

pából, beleütöttek tíz-tizenöt tojást, add ki neki, mind egészbe vót benne a tojás, víkon rántása vót csak. Bútbe kiforraták az edényeket, hogy ne legyenek zsirosak. Máskor járta még száraztészta, bableves, krumplileves, rárántotta vajjal, szömlét is darabótk bele.»

Míg erről beszélt, eszébe jutott valami, mert megkérdezte tölem hirtelen, hogy legeltem-e már életemben. Majd azt bizonygatta, hogy ő, ezt már megtette. »63-ba vót. Egy álló esztendeig egy csepp eső se esett. Evetettek, de még tavasszal is a porba vót a mag. A kulajoknál 63-ba is vót azér buza. 18 garasért attak egy vékáva, de apámnak nem vót pénze. Vett egy véka búzát, a felit odatta a szomszédnak, mer nem tutta kifizetni. Nyóc garas vót akkor a napszám, de két krajcár lett egy garas. Egy üdös embörnek nyóc garasér kölletett egész nap fordítani meg kapálni. Nohát akkor legeltem én. Nem vót egy falat enivaló már régen. Kilenc-tíz éves vótam, bodorparét ettünk a mezőn. De szettünk is egy-egy nyalábbal, anyám otthon megabálta a levelet, aztán egy icce tejet szerzett, ráöntötte és azt ettük. Egész aratásig mindig éhösek vótunk. Mikor már paré se vót, apám levágta a tehenet. Apró falatokra vágták, kiterítették a ponyvára száradni, akkor két-három darabot attak belüle. Egyszer a város kihirdette, adnak prófuntot az éhöseknek. Apám is bemönt. Három napig ácsorgott ott, annyain vótak szögények. Harmadnapra kapott három prófuntot. Mikor kijött, levágta a kiságyra a zsákkal. »Nem mék prófuntot többé! — mondta. — Inkább levagdalok mindent.« Aki szögény vót, az akkor nagyon szögény vót.»

Ha már 1863-ban vagyunk, csak egy ugrás visszafelé 1848. Bite bácsi elmondja, amit az apjától hallott: »48-ban Szabadkán igön megijettek a népek, mer hire járt, hogy a nímöt öldösi a népet. Szalattak hát ki merre látott. Mikor Palicsra értek, azt kérdezték, van-e itt, aki parancsol. Oreg Jaksa Imre vót akkor a dohánbíró. Monták neki, hogy aggya oda a kisbíró, hogy elvezesse a nímötöt, de ne a Kanizsai-úton, mer a kanizsai járás tele van jószággal. El is vezette őket az Zentai-úton, osztán kompon át a Tiszán. Apám nem menekút a nímötök e'öl. Benne út a dinnyaföldbe, a nímöt huszárok meg ott nyargalásztak mellette, nem bántották.« Még csak annyit mond 48-ról, hogy »akkor verte ki a nímöt Kossuthot, aztán ötven esztendejig vót király a nímöt.«

Gyermekkorának emlékei közül legélénkebbek a Rózsa Sándorra vonatkozók. Kilenc éves lehetett, mikor Rózsa Sándort szemtől-szemben látta. »Nem vót az nagy embör, ölég szélés vót úgy testbe, szépen tartotta magát, füsü a bajuszát, takaros embör vót, huszárörmester vót a katonaságnál. Szép ruhát, felöltöt, csizmát, nadrágot hordott, nem járt az sose gatyába. Sokszor megfordút itt Külán (palicsi határ) Baksiké'knál. A tesvérje, a Simony, a Kispiac ódalába vót egy vögy, ott egy kis rossz házba lakott, oda is sokszor elátogatott. Eccer két csendör azelőtt egy órával vót Simonynál, mikor megérkezett Rúzsa Sándor, megkérdi tüle Simony: »Mit szónál, ha ide jönnének?« »Maj megkínánám őket pisztoly-maggal!« — e vót a szava rá, evett és ement. Baksiké'knál ittak sokszor egész éjjel. Mi gyerkök csak a lovaikat szerettük nézni, mer nagy dolog vót a gyerköknek, ha láttak egy patkót luvat. Nem félt az a csendörtül se, mert nem vót szabad ütet lelúni. Elevente kellett efogni. Ú agyonlútte a csendört, de üt nem vót szabad. Azért mert lenyergeni Baksiké'knál is. Ki vót adda az országb, aki Rúzsa Sándort megfogni, nagy uraságot kap, de lúni nem szabad.«

Ezután több történetet mesél Rózsa Sándor vakmerőségéről. Például: »Zentának vót egy nagyon büszke kapitánya. Igön-igön szerette vóna megfogni Rúzsa Sándort. Fülibe jutott ez Rúzsa Sándornak is. Aszon-

gya az embereinek: »Mennyünk be az Afödre!« Úgy is töttek. Zenta alatt az ereszkedőbe vót egy kocsmá, ott állapottak meg. Megtudta ezt a zentai kapitány. »Lovasok gyűnnek Zenta felől!« — szalad be a kocsmáros. Rúza Sándor feleli: »Hagy gyűjjenek!« Rúza Sándor el is lütte, durr a kapitányt. Kifizette a ceheet s odavetette a kocsmárosnak: »Üzenyenyen be Zentára, vigyéek el ezeket a dögöket! Ha keresik Rúza Sándort, a halasi határba megtalálják.« Mer azt beszilték, hogy a halasi erdőbe lakott. Megszorongatták ezután a csendörök a feleségit, mer vót neki felesége, két szép gyeröke is vót, az egyik asztalos, a másik is valamilyen mestör lött. Hajnalig lüvödöztek a csendörök ott hejába, de mikor kezdett hajnalodni, az mongya a feleséginek: Nyerged fő a lovamat, aztán a konyhajtón kinyomta a löfejit és kivágtatott.

De Rúza Sándornak e kellett pusztúni, hejába pártóta a szögény emböröket. Ráday 69-be küzent neki, hogy mennyen be hozzá, megteszi biztosnak az egész Csongrádba, mer ü ismerheti a rossz emböröket és ü összefogdoshati. Be is mönt önkéntessen, meg is tötte biztosnak, mer elítélte húsz esztendőre rabnak. De csak tíz esztendőt tötött le, mer meghót. Nagyenyeden vót eltemetve. Az vót a keresztyibe vágga:

Rendör, ne fíj!
Itt fekszik Rúza Sándor fej nékül,
Tízet tötött, tízet meg meghagyott.

Mesélik, hogy mikor meghót, levágták a fejit. Pesten a múzeumba van a feje. Sajnálták is a szögények, mikó meghallották a halálát!

Bite apó virtuosos legény lehetett annak idején, virtuskodásáért »a látók« kivizsgálása után még a félegyházai börtönt is meglakta. A gamós bot volt a hibás. A legények akkor gamós bottal jártak mindenfele, különösen vasárnap a kocsmába, ahol a gerenda alá tűzték, de mikor szükség volt rá, hirtelen előrántották. A gamós bot meggyfaág volt, a szegedi földről lopták, mert csak ott volt megfelelő, azután lötrágyába dugták egy hétig érni. Ott szépen megpirosodott. Ezzel intézték el azután a nézeteltéréseket. Igen gyakran halálos kimenetelű volt az ilyen leszámolás, az életbenmaradtak pedig a börtönben vágták utána a fát.

Mikor eljött az ideje, ő is párt választott, de míg a 23. esztendőt be nem töltötte, »míg a három sorozaton köröszkül nem mönt«, addig öszeálltak, mikor meg bírták esküdni, akkor megesküdtek. Erre emlékezve énekli a következő dalt:

Bíró, bíró, szabadkai bíró,
Mínd a két szömedet szegye ki a holló.
Míer írtad be a nevetem katonának?
Engöm még a lányok is mögsajnálnak,
De mögbántam, hogy mögházasottam,
Szép legénységem gyászba borítottam.
Mer má neköm nem szabad szeretni,
Nem szabad lányokat möölelni.

Apó »roppant gépészös embör«, sokfele megfordult, sok mindentről halott. Hallott a búbajosokról, garabonciásokról is nyári éjszakákon a bandában. De ő maga is ismert egy ilyen búbajost, Baka Mísát, aki egyébként dudás volt, a szegedi földön lakott, oda jártak hozzá a betegek, megrontottak. »Még kötni és ódni is tudott. Egy embört a dinnya-

fődhő kötött, de az is tudott kötni. Kileste Baka Misát és megkötötte a főgyn egy nap-egy éccakára, pedig Baka útét csak egy napra kötötte meg, de ű rárepetőt».

»A lakodalomba ha mög akarta ijeszteni az asszonyokat, telieresztette a házat vízzel, az asszonyok felugrátak a padra, pedig semmi se vót. Vagy öt-hat dinnyák csüngtek az asztról, magbul öt-hat perc alatt (olvasmány hatása!). A rontás ellen a konyhaajtó fölé egy nádkívét tetetett.»

Olyanról is tud, aki a boszorkányok multságán résztvett, sőt dudált is nekik a Gellért hegyen. »Nadály Imre Ludason vót csordás, de dudát is. Eccer ejött hozzá valaki: »Imre bácsi, ejön este dudáni? Arany-nyal ezüsttel fizetünk.« Csak később tutta meg, hogy boszorkány vót. Éjfélíg dudát nekik, táncótak nagyban. Mikor vége lött a multság-nyak éjfélikor, űk dudátak. Attak neki táncost is. De hejába rángatta, mer egy nagy üres csónyik vót. Ellükte magátul. Három hét mulva gyütt haza a Szen Gellér hegyrül. Három hétíg nem is vót csordás. Meséte, hogy ahun vót, arany puhárbul ivott. Pedig csak ökörköröm vót. Ettül kezve, ha azt montad neki: dudájon kend! — nem akant. Ha dudát, nem akarta abbahagyni.»

Varga Jóska apjától hallotta ezt az érdekes történetet, annak a fia került össze egy garabonciással. »Varga Jóska üdös embör, itt a halomi sorba lakott. Eccer gyütt Horgosrul, egy gyerköt lát űlni az árokparton, megállt. »Te, nem gyünnél el hozzánk kanásznak?« »De igön.« Fővette a kocsira, épen nyomtatás üdö vót. Ehozta a gyerköt, de széles egy világér nem tutták a házba vinni alunni. Az csak ehajított egy pokrócot és ott aludt. Akármikor ment megnézni a gyerköt, nem tutta fekeve érní. Garaboncijás köjök vót. Eccer aszongya: »Idösapám, látom, hogy ken nagyon kemény embör. Mos nekön e kell menni estére. Egy nagyon jó botot vesz a kezibe, ás egy jukat, belefekszik. Kelet felül gyün egy fekete bika, bömböve, nyugat felül egy szóke, az én vagyok. Itt a juknál összecsapunk. A feketének a hátúsó körmit üsse. Ha meggyözzük ketten, akkor örökös fia maradok kennek, akkor még a hajszála se görbül meg. űgy is történt. Addig törték a feketét, míg gyöztek. Utána nyomtattak. Hazamennek. A gyerek lefeküdt a kazal mögött, de előbb az apja lelkére köti, míg a nap fő nem gyün, ki ne jöjjön, mer akkor nem lesz garaboncijás. De Varga Jóska arra ment. »Mos vége, én fija nem löszök. Hét országon kergettem a fekete bikát, miér gyütt ken még a nap rám nem süttött. Most e kö mennem a fekete bikát kergetni.« E is tünt.»

A másik az öregapjával esett meg. »A kelebijaji rétbé vót kápiszta természetö ember öregapám, nagy természetü vót. Eccer beszerkedzett hozzá egy köjök. Olyan picikét evett az, egy tojást meggyürt öreganyám neki, asz háromszor-néccer ette. Ott üdögélt a fiatal gyerek az ablak alatt. »Na gyerkök, mennyünk kápisztát ütetni« — mongya öregapám. A kápisztaföd a parton vót, leszógát a rétbé. A gyerek aszongya: »Ne ma, hónap jó esös lesz.« Nem hitte. Egy polyvahordó kosár kápisztát ütettek. Anyám meséte, kivött a gyerek egy kis könyvet, a kápiszta felett kezdett óvasni. Erre olyan esö lött, hogy a kápisztát kimosta. Máskó meg anyám Tóni bácsiva ement minden reggel a rétbé, mer két csikajuk vót ott. Oszt ott mindíg elaluttak, mikor meg kiérték a rétbül, akkor felébrettek. Öregapám meg eccer ment a gazda szállására egy üngbe, egy gatyába. A gyerek eccer aszongya: »Megszalajtom most Mihály bátyámat!« Elövette a könyvet. Óvasott. Elkezdött az esö, de csak ott, ahun

ü szalatt. Még a gatyakorcába se vót száraz. Olyan vizes lett. Hat hé-
tig ott tanyázott a gyerök, de olyan kevesett evett, mint egy esztendős
gyerök. Egy nap kivezette a csikókat, aszongya öregapámnak: »Egyikre
újjön ken, a másikra én. Itt a kantár, vágja a fejébe. Zsuzsa néni varr-
jon két kis vánkost, mer a lovak hidegek lösznek. A lába közé tegye
üket. Hét országon megyünk köröszkül, de öt perc múva itthon lösz arany
hintón.« De öregapám nem mönt. Mikor emönt a gyerök a két csikóva,
széles e világon mindent főfogatott.»

Mesélt volna tovább is Bíte 'apó, de már erősen bealkonyodott. Az-
zal búcsúztunk el, hogy a nyáron tovább mesé'get. Csak még életben
találjam! Hisz ő maga mondta: »Nem élök mindig, mint Ciceló.«

Pennavin Olga

Gy. Iszakov rajza